

Društveni razvoj i selo

Maja Štambuk

Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu,
Zagreb, Hrvatska – Jugoslavija

SAŽETAK Procesi industrijalizacije i urbanizacije koji su, prema svojim socijalnim posljedicama, izuzetno složeni i čiji je utjecaj upravo razoran za tradicionalnu seosku sredinu, u vrlo su kratko vrijeme i potpomognuti općom politikom, transformirali seoski socijalni system, ne ostavljajući mu vremena za neka, možda bolja, rješenja prilagodavanja novim uvjetima. Najmasovnija reakcija bila je napuštanje poljoprivrede, što je u prvom poslijeratnom razdoblju – zbog koncentracije industrije u gradovima, bilo često vezano i uz napuštanje sela. Egzodus je zahvatio radno i fertilno najvredniji kontingent seoske populacije. Decentralizacijom industrije djelomično se stabilizira seoska populacija i mijenja socijalna struktura. Masovnije se pojavljuju seljaci-radnici, danas najzastupljenija socijalna kategorija u selu, a sve je više i stanovnika koji ne posjeduju zemlju. U ovom se tekstu iznose neke sličnosti i razlike između ova tri temeljna socijalna sloja.

Ključne riječi: industrijalizacija, urbanizacija, seoska populacija, socijalna struktura.

Primljeno: lipnja 1988.

Prihvaćeno: lipnja 1988.

Članak izvorno objavljen u *Sociologiji sela*, Zagreb, 26 (1988) 99/100: 25-33.

1. Temeljni društveni procesi i socijalna struktura sela

Društveni razvoj, shvaćen u smislu društvene promjene, skup je procesa u različitim područjima ljudskih djelovanja i interesa koji mijenjaju postojeće stanje i, u pravilu, ga usložavaju. Svi ti procesi najčešće nisu usklađeni te je stoga teško predvidjeti promjenu cjeline. Kako je pojam razvoja sam po sebi neutralan, odnosno ne podrazumijeva smjer promjena, pri planiranju razvoja nužno je odrediti ciljeve i strategije te predvidjeti konkretne posljedice. Ciljevi se nužno prikazuju općevažećima, iako u sebi sadrže vrijednosti koje su u skladu s društvom za koje se razvoj planira, u skladu s njegovim naslijeđem i ideološkim pretpostavkama koje, naravno, predstavljaju ideologiju vladajuće grupe.

Segmenti društva mijenjaju se različitim tempom i različitim intenzitetom. Temelje tih razlika, prije svega, čine različiti povijesno-civilizacijski uvjeti u kojima se uže ili šire područje razvijalo. Pod tim kompleksom razumijevamo specifičnosti u po-

litičkom, ekonomsko-tehnološkom, kulturno-običajnom i pravnom smislu. Fizičko-geografski uvjeti utječu na razvoj određenog područja, izolirajući ga ili povezujući s okolinom, zatim utječu na tip privređivanja i drugo.

Drugu grupu činilaca razvoja predstavlja aktualna socijalno-ekonomska i politička situacija, odnosno aktualna politika razvoja, koji na svoj način također djeluje u smjeru stvaranja novih razlika ili održavanja postojećih, bez obzira na nastojanja (ili želje) da se podigne opći životni standard svih stanovnika – da se ostvari opće blagostanje.

Disproporcije što se javljaju u razvoju pojedinih regija, ili pojedinih djelatnosti (a time i struka), ili pak pojedinih tipova naseljenosti, nisu takve da ih se može prevladati u kratkom vremenu, jer su one rezultat dugotrajnog djelovanja spomenutih (i, vjerojatno, još više nespomenutih) činilaca.¹ Osnovni cilj razvoja Jugoslavije jest, kratko rečeno, ostvarenje socijalističkog koncepta društva. Iz ovoga cilja izvlači se i strategija koja bi trebala omogućiti da se s najmanje napora i odricanja, i u što kraćem vremenu, on i ostvari. Autori naših dosadašnjih »konkretnih« strategija taj su put nalazili u manje ili više, pretjeranom normativizmu, u tzv. administrativnim mjerama čije je usvajanje i nametanje podupirano ideološkim frazama i političkim pozivima građanima da budu strpljivi u odricanju. Rezultati su evidentni.

Takvim razvojem, kojem su ciljevi veliki, strategija neadekvatna a rezultati minorni, stvara se socijalna situacija koja je izuzetno kompleksna i koju je teško analizirati samo sociologijskim instrumentarijem. Stoga je nužno ograničiti se na analizu promjena značajnijih socijalnih fenomena, pri tome ne zaboravljajući njihovu isprepletenost s ostalim pojavama i procesima. Dodatnu teškoću ovim analizama predstavlja nestabilnost nekih objektivnih pokazatelja, jer se trajanje određenih podataka ubrzano skraćuje.

Spomenuti neujednačeni ritam razvoja pojedinih područja, djelatnosti i sl. možda je najevidentniji na primjeru sela i poljoprivrede, odnosno seljaka kao bazičnog sloja seoske populacije.

Opći društveni razvoj izazvao je promjene u seoskoj zajednici. Najneposredniji utjecaj ostavile su za sobom industrijalizacija i urbanizacija. Radi se o dva paralelna procesa koji su, u kvantitativnom i kvalitativnom smislu, transformirali ponajprije seljaštvo, a time i sam socijalni sistem sela. Ono prerasta svoju samodovoljnost i zatvorenost dinamično se vezujući uz globalno društvo, ali svojim »ljudskim vezama« s tim društvom, čija najčešća predodžba jest grad, ima značajan utjecaj na mnoga obilježja toga izvanseoskoga socijalnog prostora.

¹ »Na primer, razlika između industrijskih kapaciteta Slovenije i Makedonije bila je u to vreme (1938., op. M. Š.) veća nego između industrije Jugoslavije u celini i SAD« (Popović, Janičijević, Bolčić, et al., 1977.: 8).

Tradicionalno seljaštvo ne smanjuje se samo na način da njegovi (često najkvalitetniji) članovi napuštaju poljoprivredu birajući nepoljoprivrednu djelatnost kao izvor prihoda, već sami sebe gutaju postupnom transformacijom u smjeru modernijega, profesionalnijeg pristupa vastitom poslu.²

To što seljake smatramo još uvijek bazom seoskog društva, bez obzira na naglo smanjivanje njihova broja, i općenito njihovu marginalizaciju,³ proizlazi iz snage njihova kolektivnog pamćenja (Rimbaud, 1971.), što je temelj održavanju lokalne tradicije, iz čega proizlazi i njihov utjecaj na život sela.

Snaga tradicionalnog načina života i njegovih pojedinih neospornih vrijednosti (ponovno prepoznatih od industrijskoga ili već postindustrijskog čovjeka koji svoj novi identitet traži u skladnijem odnosu s prirodnom sredinom i koji sve masovnije napušta načelo da prirodu treba pokoriti), ogleda se i u, za naše vrijeme, relativnoj sporosti kojom se mijenja seljak i selo. I to bez obzira na mogućnosti suvremenih znanosti, tehnika i tehnologija, koje su mu, neke više a neke manje, na raspolaganju, a također i bez obzira na tip i stupanj organiziranosti društva.

Procesi industrijalizacije i urbanizacije koje smo spomenuli, a koji su prema svojim socijalnim posljedicama izuzetno složeni i čiji je utjecaj upravo razoran za tradicionalne seoske sredine, u vrlo kratko vrijeme i potpomognut općom politikom, transformirali su seoski socijalni sistem ne ostavljajući mu vremena za neka, možda bolja, rješenja prilagođavanja novim uvjetima.

Najmasovnija reakcija na te procese bila je napuštanje poljoprivrede (faktore napuštanja poljoprivrede obradio je Puljiz, 1981.: 60), što je u prvom poslijeratnom razdoblju – kada se industrija koncentrirala uglavnom u gradovima – bilo često vezano i uz napuštanje sela.⁴ Negativne posljedice naglog odljeva radne snage ne nalazimo u samom broju odlazala već prije svega u tome što su tim egzodusom bili zahvaćeni radno i fertilno najaktivniji kontingenti seoske populacije, što se, uskoro, odrazilo i na ekonomske i vitalno-demografske pokazatelje stanovništva seoskih područja, ali i na kvalitetu života.

Proces decentralizacije industrijskih pogona, njihovo približavanje selu, do kojeg je došlo kasnije nego što je trebalo doći da bi se na vrijeme zaustavili negativni

² Ovdje nastaje problem adekvatne terminologije za »novog« seljaka.

³ Marginalnost shvaćena kao nemogućnost utjecaja na vlastiti socijalni i ekonomski položaj u društvu.

⁴ Stalno se smanjuje udjel seoskog stanovništva u ukupnom stanovništvu SR Hrvatske. U 1953. bilo je 75,8% seoskog stanovništva, 1961. – 69,2%, 1971. – 53,9% i 1981. – 49,2%. Što se tiče poljoprivrednog stanovništva, ono se više nego prepolovilo u razdoblju 1971.-1981. Aktivno poljoprivredno stanovništvo u tom se razdoblju povećalo u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu, što je u prvom redu rezultat odlaska mladih iz poljoprivrednih domaćinstava i nužnosti sve većeg uključivanja žena u poslove na gospodarstvu (Štambuk, 1983.: 25-37).

trendovi, omogućilo je dijelu seoskog stanovništva zapošljavanje izvan poljoprivrede. Tada se ustvari u nas prvi put pojavljuje kategorija seljaka-radnika, koja je i danas vrlo značajno zastupljena u seoskoj socijalnoj strukturi. Prvi seljaci-radnici inicijalno su mahom bili seljaci, dakle nekvalificirani za novu vrstu posla, i s tim u skladu zauzimali su i najslabija radna mjesta, ujedno i najslabije plaćena, što je, uz ostale razloge, činilo nužnim njihovo dopunsko bavljenje poljoprivredom na obiteljskom imanju.

Danas su seljaci-radnici u profesionalnom smislu mnogo heterogenija grupa⁵ pa su i temelj socio-profesionalne šarolikosti u selu.

Naravno, u selu postoje i pojedinci s isključivo nepoljoprivrednim zanimanjem, odnosno s isključivo nepoljoprivrednim izvorom prihoda.

To su, dakle, te tri osnovne socijalne grupe aktivnoga seoskog stanovništva.

2. Seljaci/poljoprivrednici

Već smo nešto rekli o seljacima i njihovoj suvremenoj transformaciji u smjeru modernoga, profesionalnog proizvođača kojega ovdje, u nedostatku adekvatnog termina, zovemo poljoprivrednikom. Nepostojanje istraživanja na temelju kojih bismo mogli jasno razlikovati ove dvije podgrupe, rezultat su u prvom redu nepostojanja teorijskih koncepcija o socijalnoj strukturi temeljem kojih bi se izveo izbor kriterija za ovo razlikovanje, koje u stvarnosti neosporno postoji,⁶ ali su rezultat i same složenosti problema. Naime, vjerojatno bi lakše bilo načiniti tipologiju toga seoskog sloja, kao što je to već napravljeno za seljake-radnike (i mješovita domaćinstva).⁷

Sigurno je da bi jedan od kriterija za ovu tipologiju bio poljoprivredno zemljište u vlasništvu, što je i do sada bio temelj razlikovanja gospodarstava. Međutim, ovdje se pojavljuje problem zemljišnih površina koje se koriste, a nisu u vlasništvu, jer su ili rezultat neregistrirane prodaje/kupovine, ili su u zakupu, a ti su podaci, ako ih i imamo, neprecizni, kao što su to uostalom i vrlo važni podaci o dohotku.

No, zadržimo se na onome poznatome. I, kakav je privatni posjed? Ponajprije, prosječna veličina porodičnih gospodarstava se stalno smanjuje, u prvom redu zbog porasta broja gospodarstava u najnižim posjedovnim kategorijama (do 1 ha)

⁵ »Koefficient nastavljanja školovanja djece poljoprivrednika kretao se po rajonima od 54,3 do 83,3% (1959.-1963.)« (Livada, 1983.: 47).

⁶ U domaćoj literaturi o socijalnoj strukturi, seljaci i obrtnici su uvijek »nasilno« pridodane kategorije za koje vrijedi jedino kriterij – privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Za ostale socijalne grupe kriteriji su znatno razrađeniji.

⁷ Tipologiju seljaka-radnika i mješovitih domaćinstava koncipirao je teorijski i empirijski potvrdio Edhem Dilić (1980.: 183-205).

i značajnog smanjenja broja najvećih gospodarstava (5-10 ha). Realna očekivanja da će veliki odljev seoskog i poljoprivrednog stanovništva pozitivno djelovati na poboljšanje agrarne strukture nisu se ostvarila, vjerojatno zbog neadekvatne agrarne politike,⁸ a u zadnjem desetljeću i zbog sveukupne ekonomske politike. Meduseljačkog prometa zemljištem gotovo nema. Glavnina promjena vlasnika odvija se nakon ostavinskih rasprava.

Dakle, imamo »parcelnu« poljoprivredu,⁹ a takva poljoprivreda nikad nije atraktivna kapitalu kojem je imanentan razvoj. Onemogućavanjem razvoja neke djelatnosti onemogućava se pritjecanje kapitala, jer ga ona sama nije u stanju proizvesti. Jedini »kapital« naše privatne poljoprivrede jest seljak, koji je vezan uz zemlju prvenstveno nemogućnošću da, u vrijeme kada se donose odluke o profesionalnoj budućnosti, otide negdje drugdje. Dio prihoda koji ostvaruju izvan poljoprivrede, mnoga domaćinstva ulažu u gospodarstvo, ali i to nije dovoljno, a motivirano je pretežno neekonomskim razlozima.

Dakle, naša »mala« poljoprivreda u prosjeku niti ima kvalitetnu radnu snagu, niti kvalitetan posjed, a ni kvalitetan kapital.

Prema jednom recentnom istraživanju,¹⁰ seosku radnoaktivnu populaciju sačinjava 36,2% seljaka/poljoprivrednika, dakle onih koji se isključivo bave poslovima na gospodarstvu (ili njima upravljaju), 56,3% seljaka-radnika – u pravilu zaposlenih u nekoj nepoljoprivrednoj djelatnosti ali u slobodno vrijeme angažiranih na gospodarstvu i 7,5% nepoljoprivrednika, a to su oni koji nemaju zemlje i rade samo izvan poljoprivrede.

Među ispitanicima-seljacima 78,2% su muškarci, među seljacima-radnicima ih je 81,2%, a među nepoljoprivrednicima 56,6%.

Ispitanici se značajno razlikuju po životnoj dobi. Najstariji su seljaci, slijede seljaci-radnici, a najmlađi su nepoljoprivrednici. Kada ove podatke usporedimo sa starosnim sastavom domaćinstva ispitanika, što ih iznosimo kasnije, evidentnom postaje situacija u privatnom poljoprivrednom sektoru. Budući da je teško zamisliti da će primarna faza proizvodnje hrane ikada biti robotizirana, agrarna politika nužno treba poljoprivredu učiniti atraktivnijom za mlađe generacije.

⁸ U agrarnoj se politici još teško oslobadamo ideoloških pretpostavki na kojima su obavljene obje agrarne reforme. Razvojne intervencije, na temelju sovjetskog koncepta o izgradnji socijalističkog društva, išle su za tim da se razvije društvena poljoprivreda, da seljak bude kolektiviziran (zajedno sa svojom zemljom), tj. učlanjen (milom ili silom) u neki kolektivni organizacijski oblik, te da se razlike između sela i grada dokinu.

⁹ Prosječan seljački posjed ima 7 parcela, svaku u prosječnoj veličini 0,4 ha. Proizlazi da prosječan posjed ima oko 2,8 ha.

¹⁰ Radi se o projektu »Sociokulturni razvoj« kojega je Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu proveo u razdoblju 1981.-1986. Terenski dio projekta obavljen je u 1985. godini. Ovdje iznosimo podatke toga istraživanja.

Tablica 1.
Starosna struktura ispitanika

- u %

Ispitanik	Dob ispitanika			Ukupno
	do 34 godine	35-49 godina	50 godina i više	
Seljak/poljoprivrednik	10,5	25,2	64,3	100,0
Seljak-radnik	40,9	40,2	18,9	100,0
Nepoljoprivrednik	70,7	27,3	2,0	100,0
Ukupno	32,1	33,8	34,0	100,0

Izvor: Podaci iz projekta »Sociokulturni razvoj« Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, prikupljeni 1985. godine.

Razina formalnog obrazovanja seljaka je niska. Bez škole ili sa završenim pokojim od prva četiri razreda osnovne škole ima ih čak 55,3%. Od 5-8 razreda osnovne škole ima 34,5% ispitanika. Značajno je možda što 10% ispitanika-seljaka ima završenu školu za radnička zanimanja ili neko drugo srednje stručno obrazovanje.

S obzirom na svoje godine, ali i s obzirom na »tehnologiju« rada na gospodarstvu koja se oslanja na obiteljsku radnu snagu, seljaci su u pravilu oženjeni (85,3%). Samačkih prosperitetnih poljoprivrednih domaćinstava nema.

Nekoliko riječi o socijalnom podrijetlu seljaka. Njihovi djedovi su i po majci i po ocu u 95% slučajeva također bili seljaci. Pritom 82% ispitanika ima oca-seljaka, a 37% majku-poljoprivrednicu i 56,4% domaćicu-seljanku. Socijalno podrijetlo ispitanikova bračnog druga je gotovo identično.

Sâm bračni drug (82% su to supruge) ispitanika-seljaka je češće domaćica (46,7%) negoli poljoprivrednik/ca (42,3%). Ostali su drugih zanimanja. Školska sprema bračnog druga vrlo je slična ispitanikovoj.

Seoska domaćinstva najčešće imaju 3 do 4 člana. Međutim, ono što razlikuje domaćinstva seljaka od ostalih kategorija u selu jest visok udjel domaćinstava sa 1 ili 2 člana.

U ovim najmanjim domaćinstvima živi 25,2% ispitanika-poljoprivrednika, dok je među seljacima-radnicima takvih tek 6,9%, odnosno 7,1% nepoljoprivrednika. U ovim malim domaćinstvima, kada se radi o seljacima, bračni su parovi u pravilu u starijim godinama.¹¹ Tablica 2. pokazuje da je u domaćinstvima ispitanika-seljaka,

¹¹ Napominjemo da su istraživanjem obuhvaćeni samo radnoaktivni (zaposleni ili poljoprivrednici), dakle u uzorku nije moglo biti domaćinstava bez aktivnih članova. Ovo posebno treba imati na umu prilikom »čitanja« podataka o aktivnosti. No, kako za seljake ne vrijedi starosna granica, iako smo nastojali izbjeći starije od 65 godina, diskutabilna je njihova aktivnost u poznim godinama.

a u odnosu prema ostalima, najmanje najmladih do 19 godina, a najviše starijih od 60 godina.

Aktivnost članova u domaćinstvima ispitanika-poljoprivrednika je viša u našem uzorku negoli što je to u ukupnoj poljoprivrednoj populaciji zbog spomenutih karakteristika uzorka. Domaćinstva bez radne snage nisu ni mogla ući u uzorak.

Tablica 2.

Starosni sastav domaćinstava ispitanika

- u %

Ispitanik	Domaćinstva sa članovima u dobi			
	do 19 godina	20-39 godina	40-59 godina	iznad 60 godina
Seljak/poljoprivrednik	52,5	58,0	80,5	56,3
Seljak-radnik	71,7	87,2	74,5	36,6
Nepoljoprivrednik	82,8	93,9	43,4	19,2
Sva domaćinstva	65,3	77,1	74,3	42,4

Izvor: Podaci iz projekta »Sociokulturni razvoj« Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, prikupljeni 1985. godine.

U svim domaćinstvima najčešća su ona s dva člana koji privreduju. Među domaćinstvima seljaka ovih je nešto manje, no zato je više onih sa 3 i više aktivnih, odnosno manje ih je negoli u drugim tipovima onih s jednim aktivnim.

Međutim, starosna struktura aktivnih u domaćinstvima ispitanika-seljaka je nepovoljnija, što se vidi u tablici 3.

Tablica 3.

Aktivni članovi domaćinstva prema životnoj dobi

- u %

Ispitanik	Domaćinstva s aktivnim članovima u dobi	
	do 39 godina	40 godina i više
Seljak/poljoprivrednik	55,9	94,7
Seljak-radnik	78,9	69,1
Nepoljoprivrednik	91,9	40,4
Ukupno	70,1	76,2

Izvor: Podaci iz projekta »Sociokulturni razvoj« Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, prikupljeni 1985. godine.

U ovim domaćinstvima najčešće je jedan poljoprivrednik (43,4%), ili su dva poljoprivrednika (40,8%). Za razliku od njih, svega 21,3% domaćinstava seljaka-radni-

ka, uz samoga ispitanika, ima još i isključivog poljoprivrednika, što govori i o odnosu ovih domaćinstava prema poljoprivredi, ali i o uzrocima koji su djelovali na odluku o zapošljavanju izvan porodičnog gospodarstva.

Domaćinstva seljaka u 23% slučajeva nemaju izdržanih članova. Kako među izdržavanima prevladavaju djeca i domaćice, zaključujemo da u ovim domaćinstvima češće nema djece (koja su, zaključujući na temelju dobne strukture domaćinstva, odselila), a žene su, s obzirom na njihov angažman u poljoprivredi, više poljoprivrednice-domaćice negoli što su samo domaćice.

Uvodno smo spomenuli malen prosječni zemljišni posjed kao jedan od uzroka lošeg stanja u poljoprivredi. Podaci o zemljištu iz ovoga istraživanja ukazuju i na to, ali i na neke razlike u veličini posjeda između seljaka i seljaka-radnika. Naime, posjedi ovih drugih uglavnom su u nižim posjedovnim kategorijama. Tako, primjerice, posjede veličine do 3 ha ima 36,7% ispitanika-seljaka i čak 70,7% ispitanika seljaka-radnika. Ovo se odnosi na ukupnu obradivu površinu. No, sličan je odnos i kada se motri ukupno poljoprivredno zemljište u posjedu domaćinstva.

3. Seljaci-radnici

Seljaci-radnici su novija socio-ekonomska grupa u selu, iako oni zapravo nastavljaju vrlo staru seljačku tradiciju poznavanja brojnih zanata koji su bili potrebni i vlastitom i susjednom domaćinstvu i gospodarstvu (de Farcy, 1979.: 7). Industrijski razvoj nije išao naruku proizvodima starih zanata. Zamijenio ih je jeftinijim proizvodima i tako oslobodio dio radne snage u selima koju je povukao u svoje pogone. Daljnje izvlačenje ljudi iz poljoprivrede, industrija vraća selu kroz strojeve i druge proizvode kojima značajno podiže stopu produktivnosti poljoprivredne proizvodnje.

Približavanje industrije seoskom području otvara mogućnosti zapošljavanja izvan poljoprivrede. Brojni dojučerašnji poljoprivrednici vide u tome, osim materijalne koristi, i mogućnosti statusne promocije, što nije zanemariv motiv. No, tradicija i obiteljski posjed ne odbacuju se tako lako, a i financijska računica ne olakšava odluku o potpunom zanemarivanju poljoprivredne aktivnosti. Nastojanje da se kombiniraju prednosti obadviju djelatnosti rađa u nas ovaj sasvim recentan socijalni sloj. Već smo spomenuli da je seljak-radnik mlađi od ispitanika-seljaka, ali ipak stariji od nepoljoprivrednika. To može govoriti o nešto kasnijem »ulaženju« u status seljaka-radnika. Često se to događa tek onda kada roditeljska generacija onemoća, ili nakon formiranja vlastitog domaćinstva (ženidba, rođenje djece). Obično je do tada angažman zaposlenoga znatno manji i uglavnom se svodi na uključivanje u veće sezonske poslove na gospodarstvu.

Većina seljaka-radnika su uistinu radnici (86,6%), pa taj podatak ne dovodi u pitanje sam termin »seljak-radnik«, barem ne njegov drugi član. Ostalih 13,4% su bili raznih zanimanja. Primjerice, 57,5% ih ima obrazovanje više od osnovnoškolsko-

skoga, ili 53% ih je s kvalifikacijom ili visokom kvalifikacijom. Ovaj tip ispitanika najčešće je u braku (78,8%).

Ispitanikov djed po ocu i po majci također je najčešće seljak, ali ipak nešto rjeđe negoli djed seljaka (87,7%, 89,7%). Dakle, seljaci-radnici se po očevu zanimanju značajnije razlikuju od ispitanika-seljaka. Otac seljaka-radnika je u 48,9% slučajeva seljak. Sukladno tome on je i nešto više obrazovne razine, iako još uvijek vrlo niske. Ispitanikova majka je uglavnom domaćica (79,3%) i poljoprivrednica (13,2%), a preostale su ostalih zanimanja (7,6%). Majke su također na niskoj razini formalnog obrazovanja.

Bračni su drugovi (83,1% su to supruge) domaćice (54,3%), radnici – 31,7% (dodani su i obrtnici kojih je malo), 5% je poljoprivrednika, a 9,1% ih obavlja neka druga zanimanja. Školska sprema bračnog druga ispitanika seljaka-radnika je znatno viša negoli što je imaju bračni drugovi seljaka, čak 30% ih ima srednje stručno obrazovanje.

O nekim obilježjima domaćinstva seljaka-radnika pisali smo u prethodnom odjeljku o seljacima kako bismo istakli neke razlike između ovih dvaju, u osnovi srodnih tipova domaćinstava. Naime, domaćinstva seljaka-radnika regrutiraju se u pravilu iz poljoprivrednih domaćinstava, a domaćinstva današnjih seljaka imaju veliku šansu da prerastu u mješoviti tip domaćinstva.

Upravo poljoprivredna aktivnost i dohodak čine snažnu vezu između ovih dvaju tipova domaćinstava. To seljacima-radnicima i mješovitim domaćinstvima daje određeni tranzicijski karakter, no očigledno tek na razini pojedinačnoga, ali ne i općega. Ova socijalna kategorija pokazala se vrlo žilavom ne samo u nas, što bismo mogli tumačiti dugotrajnom lošom ekonomskom situacijom, već i u najrazvijenijem svijetu, odnosno svugdje gdje osnovicu poljoprivrede čini obiteljski posjed.

Malen zemljišni posjed domaćinstva seljaka-radnika može se shvatiti kao jedan od razloga djelomičnog odlaska iz poljoprivrede. Razlozi zašto se ovaj posjed ne povećava vjerojatno su isti onima zbog kojih se ne povećava posjed isključivih poljoprivrednika.

4. Nepochoprivrednici

Nepochoprivrednici koji žive u selu nemaju zemljišni posjed pa, dakle, žive isključivo od svog rada u nekoj nepochoprivrednoj djelatnosti. Oni su manjinska grupa u suvremenom selu.

Spomenuli smo već neka njihova obilježja. Da podsjetimo: oni su mladi, školovani su kao i seljaci-radnici, među njima je više žena (43,4% ispitanika su žene), uglavnom su radničkog zanimanja (94,9% – dakle, češće nego seljaci-radnici),

13,1% ih je bilo na radu u inozemstvu. (Među seljacima je 8,8%, a među seljima-radnicima 11,5% povratnika s rada u inozemstvu.)

Ova skupina ispitanika je prostorno najpokretljivija. U unutrašnjoj konačnoj migraciji sudjelovalo ih je 45,5%. Kao i seljaci-radnici, većina ih (70,0%) dnevno putuje na posao (komutanti).

Djedovi su ispitanika, također, najčešće bili seljaci (83,0% po ocu i 82,8% po majci), ali i češće negoli u drugih ispitanika radnici (11,7% po ocu i 15,1% po majci).

Međutim, već roditeljska generacija pokazuje značajan odmak od poljoprivredničkog zanimanja. Svega je 23,2% očeva ispitanika bilo seljaka. Školska sprema oca također je viša (21,4% ih ima radničko ili srednjoškolsko obrazovanje). Majka ispitanika-nepoljoprivrednika je u pravilu domaćica (79,6%), 5,1% su poljoprivrednice, a 15,3% ih je ostalih zanimanja.

Bračni drug(arica) je najčešće radnik (56,2%), domaćica je znatno manje negoli u ostalih kategorija ispitanika – svega 24,7%.

Dakle, neke karakteristike nepoljoprivrednika ukazuju na sličnosti s grupom seljaka-radnika, barem na razini iznesenih podataka. To dovoljno govori o radnom opterećenju seljaka-radnika.

Literatura

1. Dilić, Edhem (1980.): Tipologija mješovitih domaćinstava i seljaka-radnika. – U: Vladimir Cvjetičanin, Josip Defilippis, Edhem Dilić, et. al.: **Mješovita domaćinstva i seljaci-radnici u Jugoslaviji**. – Zagreb : Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, str. 183-205. – (Biblioteka Sociologija sela; 6)
2. Farcy, Henri de (1979.): Un million d'agriculteurs à temps partiel? – Paris : Édition du Centurion.
3. Livada, Svetozar (1983.): Vitalni pokazatelji o seoskom i poljoprivrednom stanovništvu SR Hrvatske ili demografski slom. – **Sociologija sela**, Zagreb, 21 (1983) 79-81: 39-57.
4. Popović, Mihajlo V.; Janičijević, Milisav; Bolčić, Silvano; Pešić, Vesna; Pantić, Dragomir (1977.): Društveni slojevi i društvena svest. – Beograd : Centar za sociološka istraživanja Instituta društvenih nauka, 500 str.
5. Puljiz, Vlado (1981.): Novi trendovi deagrarizacije u SR Hrvatskoj. – **Sociologija sela**, Zagreb, 21 (1983) 79-81: 59-70.
6. Rambaud, Henri Desroche-Placide (ed.) (1971.): Village en developpement : Contribution à une sociologie villageoise. – Paris : Mouton.
7. Štambuk, Maja (1983.): Promjene u sociodemografskoj strukturi seoskog stanovništva. – **Sociologija sela**, Zagreb, 21 (1983) 79-81: 25-37.

Maja Štambuk

Institute for Social Research of the University of Zagreb, Zagreb, Croatia – Yugoslavia

Social Development and the Village

Summary

Industrialisation and urbanisation processes, which, according to their social consequences, are exceptionally complex, and whose influence is disastrous for the traditional rural environment, have in a very short period, supported by the general policies, transformed the village social system leaving no time for some, perhaps more suitable solutions for adaptation to the new conditions. The most massive reaction was an abandonment of agriculture, which, due to the high concentration of industry in the towns during the first post-war period, was often connected with rural emigration. In terms of working capability and fertility the exodus consisted of the most valuable contingent of the rural population. Through decentralisation of industry the rural population has been partly stabilised and is changing its social structure. The number of peasant-workers is increasing, representing today the biggest social category in the village. Village inhabitants with no land are now more and more frequent. In this text certain similarities and differences concerning these three main social layers are presented.

Key words: industrialisation, urbanisation, rural population, social structure.

Received on: June 1988

Accepted on: June 1988

The article originally published in *Sociologija sela*, Zagreb, 26 (1988) 99/100: 25-33.

Майя Штамбук

*Институт общественных исследований Загребского университета,
Загреб, Хорватия - Югославия*

Общественное развитие и сельская местность

Резюме

Процессы индустриализации и урбанизации, имея в виду их социальные последствия, являются исключительно сложными процессами и оказывают разрушительное воздействие на сельскую среду. Они в течение непродолжительного времени, под содействием общей направленности и общей политики, изменили крестьянскую социальную систему, не оставляя при этом возможности для более целесообразного приспособления к новой обстановке и к новым общественным условиям. В результате массового противодействия и реакции населения, наблюдаются значительные перемещения из сельского хозяйства, которые, в первый послевоенный период, из-за концентрации промышленности в городах, оказались в тесной связи с миграцией населения из сельской местности. Массовой миграцией охвачен самый трудоспособный и фертильный контингент сельского населения. Наряду с децентрализацией промышленности, в некоторой степени стабилизируется и сельское население и меняется социальная структура населения. В более крупных масштабах являются крестьяне-рабочие, в нынешнее время преобладающая социальная категория в деревне, при чем увеличивается численность населения без земли. В статье показано относительное сходство и расхождения между этими тремя основными социальными слоями.

Ключевые слова: индустриализация, урбанизация, сельское население, социальная структура населения.

Получено: в июне, 1988 года.

Принято к печати: в июне, 1988 года.

Статья впервые опубликована в журнале *Sociologija sela* (*Социология деревни*), Загреб, Vol. 28, 1990, № 109/110, стр. 173-183.